

Rolnictwo za granicą

Rozwój ilościowy i jakościowy spółdzielni rolniczych na przykładzie doświadczeń francuskich

Danuta Mierzwa

Katedra Ekonomiki i Organizacji Rolnictwa

Akademia Rolnicza

ul. M. Skłodowskiej-Curie 42, 50-369 Wrocław

Słowa kluczowe: spółdzielnia, grupa spółdzielcza, globalizacja rynków, restrukturyzacja

Od około 50 lat w krajach zachodniej Europy obserwujemy rozwój dużych grup spółdzielczych. Grupy te nie są całkiem takie same jak spółdzielnie wiejskie na początku XX w. W efekcie, globalizacja rynków doprowadziła do koncentracji konkurentów, dostawców i klientów spółdzielni. Wobec tego przedsiębiorstwa spółdzielcze musiały się przekształcić i przystosować do nowych warunków. Dzisiaj spółdzielnie prowadzą własne strategie, w złożonych sieciach wewnętrznych powiązań, jak i z przedsiębiorstwami niespółdzielczymi. Przedstawione w ciągu XX w. modele nie wyjaśniają w sposób zadowalający dokonujących się zmian. Obok spółdzielcy-rolnika pojawia się rolnik-akcjonariusz. W dobie konkurencji zasady pionierów z Rochdale zostały przytłumione, a nawet niektóre zaniechane. Autorka artykułu próbuje nadać sens nowemu typowi organizacji, który nie da się wytłumaczyć również za pomocą zasad funkcjonowania przedsiębiorstwa kapitałowego. W modelu przedsiębiorstwa spółdzielczego niektóre reguły spółdzielcze nie są elementami determinującymi rozwój tych przedsiębiorstw. Dobre zarządzanie grupami spółdzielczymi odbywa się na drodze poszukiwania nowych wartości społecznych, a mnogość odbiorców komplikuje to zarządzanie.

Istota spółdzielczego modelu rolnictwa

Spółdzielcze przedsiębiorstwo rolnicze wydaje się specyficzne we wszelkich rodzajach współpracy i społecznej gospodarki, pomimo że wszystkie formy spółdzielcze noszą identyczną wartość doktrynalną co deklarują OIT (Organisation Internationale du Travail) – Międzynarodowa Organizacja Pracy oraz ACI (Alliance Coopérative Internationale) – Międzynarodowy Związek Spółdzielczy. Spółdzielnia rolnicza odgrywała i odgrywa obecnie dużą rolę poprzez konsekwencje swojej domeny historycznej. Świadczą o tym jej udziały w rynku i w produkcji krajowym brutto (PKB).

Ta dziedzina rolniczej współpracy wprowadza model rolniczych powiązań, gdzie spółdzielnia jest podstawą i nie ma odpowiednika w innych sektorach gospodarki przemysłowej. Pojawia się specyficzna warstwa społeczna składająca się z notabli wśród chłopów, która nie była przewidziana w doktrynie spółdzielczej. To m.in. te osoby spowodowały więcej lub mniej dobrowolnie, rozszerzenie struktury spółdzielni-matki do wielkich grup spółdzielczych. Nastąpiło przejście od logiki wiejskiego gospodarowania do gospodarki przemysłowej i handlowej, a następnie finansowej.

Siła tego ruchu była i jest głęboko zakorzeniona na terytorium w którym administratorzy spółdzielni pozostają jej gwarantami. To zakorzenienie również jest cenne, ale czasami traktowane jest jako przeszkoda, ponieważ zostało utworzone na pragmatyzmie, a nie na ideologii. Wykazały to podobne badania prowadzone równolegle przez niektóre przedsiębiorstwa kapitałowe tzw. „obywatelskie”, które oparte były na podobnej formule własności.

W misji skutecznych organizacji produkcyjnych, nie wiadomo jak promować skuteczność spółdzielczego przedsiębiorstwa rolniczego. Fakt ten niektórzy autorzy [1, 3] próbują korygować przedstawiając model spółdzielczy w ruchu. W czasie przekształceń strukturalnych w ostatnim 50-leciu był on niekiedy przedstawiany zbyt ogólnie, mniej czytelnie i często nosił miano kłopotliwego lub przemijającego.

Od wiejskiej spółdzielczości do powstania dużych międzynarodowych grup spółdzielczych zaszły nie tylko zmiany ilościowe, ale i jakościowe. To przekształcenie było często odpowiedzią na zachodzące zmiany konkurencyjnego i politycznego otoczenia.

Spółdzielcze grupy, które są skutkiem tych przekształceń, muszą być analizowane w nowy sposób. Stary sposób odróżniania „kapitalizmu” od „niekapitalizmu” nie jest słuszny do charakteryzowania tych złożonych grup. Udział wniesiony do spółdzielni przez rolnika-członka spółdzielni może współistnieć z akcjami zakupionymi przez rolnika-akcjonariusza, tylko wówczas jeżeli istnieje partnerstwo z sektorem kapitałowym, albo specjalizacja produkcji rolnej.

Ważne wydaje się również podkreślenie zbieżności wymagań między obecnym modelem spółdzielni, a dawnym modelem spółdzielczym. Konstrukcja nowego związku jest wyzwaniem narzuconym na początku XXI wieku. Idea „odrodzenia spółdzielczego” przechodzi przez poszukiwanie nowego wzoru paradygmatu.

Rozwój ilościowy spółdzielni rolniczych w XX w.

Trudno było znaleźć dokładną statystykę rozwoju spółdzielni, ponieważ dane statystyczne pochodzące z SCEES (Service Central des Etudes Économiques et Statistiques) – Centrum Usług Statystycznych i Ekonomicznych nie pokrywają się z danymi zawartymi w dokumentach sądowych. Nie przedstawiają one obrazu rzeczywistego grup spółdzielczych utworzonych przez filializację (wyspecjalizowanych). Brakuje dokładnych danych o filiach, stąd często występujące rozbieżności co do liczby spółdzielni rolniczych.

Udział spółdzielni w gospodarce rolno-żywnościowej w krajach UE

W tabelach 1 i 2 pokazano silną rozbieżność udziału spółdzielni w gospodarce rolno-żywnościowej poszczególnych krajów Europy Zachodniej. Kraje północnej Europy są silnie poddawane wpływom spółdzielni. W krajach południowej Europy sektor

Tabela 1. Udział krajów UE w wybranych sektorach gospodarki w 2000 r.

Lp.	Kraje	Udział rolnictwa	Udział przemysłu rolno-spożywczego	Udział spółdzielczości rolniczej
		[%] 1998	[%] 1999	[%] 1999
1.	Niemcy	15,0	20,0	17,0
2.	Austria	1,6	2,2	—
3.	Belgia + Luksemburg	3,0	3,6	1,6
4.	Dania	2,9	2,7	5,3
5.	Hiszpania	12,4	9,5	4,0
6.	Finlandia	1,0	1,4	4,0
7.	Francja	21,6	21,3	30,0
8.	Grecja	4,1	0,9	1,4
9.	Irlandia	2,0	2,6	5,2
10.	Włochy	16,0	10,4	8,0
11.	Holandia	5,7	6,0	10,7
12.	Portugalia	1,8	1,7	0,4
13.	Wielka Brytania	8,3	15,3	5,8
14.	Szwecja	1,5	2,6	4,6
15.	Ogółem UE	100% co stanowi 213 mld euro przychodu brutto	100% co stanowi 587 mld euro przychodu brutto	100% co stanowi 215 mld euro przychodu brutto

Źródło: COGECA, Bruksela 2000 r.

Tabela 2. Charakterystyka ruchu spółdzielczego krajów piętnastki 1999 r.

Lp. Kraje	Liczba spółdzielni	Liczba członków [tys.]	Liczba pracowników najemnych [tys.]	Przychód brutto [mld euro]
1. Niemcy*	4221	2957	140	38,28
2. Austria	1074	—	19	—
3. Belgia	300	50	—	3,0
4. Dania	18	95,2	41,7	11,65
5. Hiszpania*	5528	1247	54,5	8,75
6. Grecja*	6330	738,6	18	0,105
7. Finlandia*	69	234	33	8,5
8. Francja	3700	1100	120	64,0
9. Irlandia	122	185,6	37,1	11,3
10. Włochy*	6486	898,8	57,5	16,96
11. Luksemburg	9	—	1,1	0,228
12. Holandia*	115	256,8	59,6	22,74
13. Portugalia*	1072	588	3,8	8,7
14. Wielka Brytania	565	241	13,6	12,38
15. Szwecja	53	300	13,6	10

Źródło: COGECA, Bruksela 2000 r. * Dane z 1998 r.

Tabela 3. Rozwój ilościowy spółdzielni rolniczych we Francji

Wyszczególnienie	1929	1939	1965	1972	1978	2001
Liczba spółdzielni	16082	22886	5303	4700	4141	3500
Przychód brutto [mld F]	—	—	20,6	50	110	426
Liczba pracowników najemnych	—	—	80211	95700	107000	120000

Źródło: CIA (1929 r.), BIT (1939 r.), SCEES (lata 1965, 1972 i 1978) oraz CFCA (2001 r.).

spółdzielczy odgrywa mniejszą rolę w rolnictwie UE. Francja i Niemcy są sytuowane na poziomie średnim. Udział francuskiego rolnictwa i sektora rolno-spożywczego w przychodzie brutto UE wynosi ponad 21% i odpowiednio dla Niemiec 15% i 20%, a udział sektora spółdzielczego dla Francji to ponad 30%, a dla Niemiec 17%.

Na przykładzie tych liczb zauważamy, że sektor spółdzielczy we Francji i Niemczech jest jednym z dominujących w modelu rolniczej współpracy. Autorka artykułu w dalszej części będzie odnosiła się do rozwoju rolniczych przedsiębiorstw spółdzielczych we Francji. Model tego przedsiębiorstwa zdaniem autorki doktrynalnie jest bliższy zasadom spółdzielczym i bardziej odpowiada naszym rolnikom i działaczom spółdzielczym. Przedsiębiorstwo spółdzielcze we Francji nie wychodzi ze statusu spółdzielni rolniczej jak w innych krajach Europy Zachodniej (Dania, Holandia, Niemcy) [2].

Tabela 4. Rozwój rolniczych spółdzielni we Francji, według działalności

Spółdzielnie według sektorów działalności	Przychód brutto [mld F]					Liczba spółdzielni					Liczba pracowników najemnych				
	1965	1972	1995	2000	2000	1965	1972	1995	2000	2000	1965	1972	1995	2000	
Mleko i produkty mleczne	4,5	12	55,4	55,4	70	121	173	860	150	580	23741	31260	19200	20200	
Zwierzęta i mięso	0,7	5,4	70	70	70	121	173	300	371	371	2446	7000	18000	18000	
Drobiarstwo, proteiny	0,4	—	—	—	—	92	—	—	—	—	1781	—	—	—	
Zboża i oleiste	7,5	11,5	100	100	100	763	540	260	350	350	14162	15300	26000	18000	
Pasze	0,3	3,7	45	35	35	37	144	380	100	100	1281	8370	—	—	
Zaopatrzenie	2,9	9	—	—	—	1441	760	359	—	—	11559	9820	10173	—	
Cukrownie	0,3	—	5,7	4	4	36	—	8	8	8	2043	—	1950	1400	
Owoce i warzywa	1,1	2,5	18	31,5	31,5	497	476	504	404	404	8893	10865	13000	14000	
Wino	1,7	3,6	25,4	31	31	1254	1511	1194	900	900	5837	7025	7610	17600	
Razem	20,6	49,9	—	425	425	5303	4700	—	3700	3700	80211	95700	—	120000	

Źródło: SCEES (dane za lata 1965 i 1972) oraz CFCA (dane za lata 1995 i 2000).

Rozwój ilościowy spółdzielni rolniczych we Francji od 1929 do 2001 r. pokazano w tabelach 3 i 4. Na podstawie analizy danych można stwierdzić, że:

- nastąpiło zmniejszenie liczby przedsiębiorstw spółdzielczych w ciągu tego okresu do 22%. Jeśli obliczy się liczbę centum decyzji strategicznych to ten spadek będzie jeszcze bardziej znaczący, ponieważ część koncentracji została dokonana w formie unii (Sodiaal, Epi Centre itp.). W tym przypadku podstawowe spółdzielnie będą zawsze uwzględniane w rocznikach statystycznych, a liczba oddziałów będzie wzrastała.
- przychód brutto w ostatnich 35 latach w cenach bieżących został zwiększony 20-krotnie, co odpowiada trzykrotnemu zwiększeniu w cenach stałych z 1965 r. Odpowiada to 426 mld franków w 2001 r. (bądź 65 mld euro w tym 20 mld euro w filiach).
- 9 rolników na 10 jest członkiem co najmniej 1 spółdzielni.
- liczba zatrudnionych wzrosła znacznie z 80 211 do około 120 000 w 2001 r.

Spółdzielnie są bardziej obecne w skupie i pierwszej fazie przetwórstwa niż w działalnościach bliskich konsumpcji finalnej (tab. 4). W stosunku do przedsiębiorstw kapitałowych obserwuje się słabą wartość dodaną. W 2001 r. rolnicze spółdzielnie opanowały 57% skupu, 35% przetwórstwa i 60% zaopatrzenia [3]. Te liczby stanowią średnie o dużych rozbieżnościach. Tymczasem poza dziesięcioma grupami, spółdzielnie są mało widoczne na dobrej pozycji wewnątrz oligopolów rolno-spożywczych, co tłumaczy ich mniejszy relatywny udział w klasycznych wskaźnikach ekonomicznych.

Zakres działania spółdzielni

Zakres działania spółdzielni na ogół wzrastał do lat osiemdziesiątych. Pod koniec lat osiemdziesiątych i na początku lat dziewięćdziesiątych został ograniczony w wyniku wycofywania się dużych grup (ULN, Arcadie, La Brie, Gonessant France-Volailles, Bressor, Unicalait, Transagra itd.). Okres od 1994–1996 zaznaczył się stabilizacją, a od 1997–2000 r. uległ rozszerzeniu co odbiło się znacząco we wzroście przychodu brutto – o 3,8 mld euro (25 mld F).

W ciągu 6 lat nastąpił więc wzrost przychodu brutto sektora rolno-spożywczego o 3%. Można więc powiedzieć, że w kontekście globalizacji rynków, francuskie spółdzielnie są bardzo odporne na niebezpieczne strategie twardego pieniądza.

Stosowane przez nie restrukturyzacje w ostatnich latach, są rezultatem strategii różnorodnych aliansów spółdzielczych (unii, SA, fuzji). W ciągu ostatnich 3 lat ponad 50% przedsięwzięć restrukturyzacyjnych dokonało się między spółdzielniami (Cana-Caval, Agrial, Signa-UNCAA, Nouricia, Cristal Union itd.). Strategie te nie mają wprawdzie bezpośredniego wpływu na zakres działania, ale mogą stanowić dynamiczną restrukturyzację gotową do wycofania „gotówki”, żeby prowadzić strategię

o ekstremalnym wzroście (np. wykup Bourgouin przez Gastronomie (Cana-Caval)). Rozszerzanie zakresu działania jest również realizowane przez kontakty z przedsiębiorstwami kapitałowymi.

Rozszerzanie obszaru działania spółdzielni dokonało się również za granicą (od 10% do 15% operacji spółdzielni rolno-przemysłowych). Jest to zdecydowanie mniej w stosunku do przedsiębiorstw kapitałowych, które w 1999 i 2000 r. wykupiły 2/3 operacji za granicą.

Wskaźniki rozwoju spółdzielni rolniczych w XX w.

System spółdzielczy znacząco rozwinął się we Francji i to pomimo spadku zakresu działania spółdzielni na początku lat dziewięćdziesiątych. Ten rozwój jest różny w zależności od sektorów i działalności, a nawet w tym samym sektorze. Było to rezultatem pewnych okoliczności do których możemy zaliczyć:

- Różnorodne warunki ekonomiczne zależnie od okresów (konieczność tworzenia spółdzielni – filii).
- Czynniki humanitarne i ruchy ideologiczne (poglądy wybitnych osobistości, polityka kościoła, działalność związków zawodowych, JAC (Jeunesse Agricole Catholique) – Młodzieżowej Organizacji Katolickiej, itd).
- Tworzenie ugrupowań politycznych o opozycjonistycznych tendencjach prawica, lewica i republikanie. Potem ponowne zjednoczenie w 1966 r. i powstanie CFCA (Confédération Française de la Coopération Agricole) – Francuskiej Konfederacji Spółdzielni Rolniczych.
- Tworzenie grup spółdzielczych poprzez fuzje lub unie (dzisiaj złożone grupy) wraz z wykupem przedsiębiorstw kapitałowych albo poprzez alianse z nimi (np. Sodiaal, Terrena, Euralis, Copagri, Champagne Céréales, Cepi Centre, Agralis, SDA).
- Wycofywanie kapitału rolno-przemysłowego niespółdzielni. W efekcie globalizacji rynków, przedsiębiorstwa kapitałowe aby optymalizować rentowność kapitałów zmuszone są do zmiany sektorów, albo zmiany strefy geograficznej. Spółdzielnie raczej są przywiązane do terytorium, mogą jedynie wykupywać swoje działalności (Pervol, GMP, Beghin Say).
- Ochrona prawna i finansowa państwa. Dla przykładu ustawa z 1884 r. pozwalała na powstanie rolniczego związku zawodowego, regulacje o kredycie rolnym i finansowym spółdzielni – zawierała ustawa z 1920 r., a ustawa z 1936 r. ułatwiała składowanie jedynie spółdzielniom. Na mocy ustaw w latach 1960–1962 nastąpiła legalizacja SICA i grup producenckich. Ustawa z 1991 r. umożliwiła transfer dywidend z filii bezpośrednio do rolnika. Normom legislacyjnym często towarzyszyło wsparcie finansowe (subwencja, pożyczki z ulgą). W kolejnych latach i obecnie wsparcie jest zmniejszone.

Rozwój lub nowy element wzrostu

Od 50 lat ustawa o spółdzielniach stała się bardziej elastyczna. Strategie i struktury spółdzielni zostały zmienione, aby przystosować się do konkurencyjnego otoczenia. W tych procesach niektóre zasady spółdzielcze zostały pominięte. Filializacja w postaci tworzenia dużych grup spółdzielczych z przedsiębiorstwami kapitałowymi utworzyła nowy typ przedsiębiorstwa, które nie można definiować według klasycznych zasad spółdzielni. Dlatego obecne przedsiębiorstwa spółdzielcze są zainteresowane bardziej efektami końcowymi niż zasadami. Obecne wartości to: bezstronność, przejrzystość, czasami selektywna solidarność. Niektórzy mogą stwierdzić, że wartości te nie są specyficzne dla spółdzielni, ale są wartościami obywatelskimi w zaawansowanych demokracjach [4].

Względy finansowe coraz bardziej dominują w grupach spółdzielczych z filiami. Szczególnie jeżeli grupa przetwarza produkty nie pochodzące od członków (umiędzynarodowienie albo wieloregionalizacja). W tym wypadku dochód, który otrzymuje rolnik ze spółdzielni może mieć również dwa aspekty:

- dochód z tytułu członkostwa,
- dochód z akcjonariatu zewnętrznego lub pośredniego w filiach.

Wypada również zasygnalizować, że w ramach złożonych grup powiązanych z partnerami kapitałowymi, kwestie fiskalne nigdy nie są sporne. Grupa spółdzielcza jest zawsze opodatkowana bez konieczności zmiany statutu spółdzielni-matki.

Podsumowanie

Autorka artykułu ukazuje znaczenie ekonomiczne spółdzielni rolniczych w gospodarce rolno-żywnościowej UE, ze szczególnym uwypukleniem rozwoju sektora spółdzielczego Francji. W kontekście globalizacji rynków oraz pod wpływem wycofania kapitału rolno-przemysłowego, wydaje się, że ewolucja struktur spółdzielczych trwa nadal. W tym kontekście spółdzielnie rolnicze stanowią atut dla produkcji rolniczej.

Tymczasem rozwój ten dokonuje się z przeobrażeniami. Większość teorii i modeli prezentowanych w drugiej połowie XX w. nie może być stosowana. Ażeby obecnie zrozumieć logikę działania złożonych grup spółdzielczych można odwołać się do C. Vienney [4], który o transformacjach spółdzielni rolniczych powiedział: „W efekcie działań transformacyjnych niektóre spółdzielnie powstają, inne funkcjonują nadal, jeszcze inne się przekształcają. Czasami wśród przekształconych spółdzielni – niektóre zachowują cechy specyficzne spółdzielni a inne je tracą i powstaje coś trudnego do uchwycenia.” Dla C. Vienney łączenie się kapitałów spółdzielczych i niespółdzielczych wewnątrz grup spółdzielczych musi mieć pewne granice. Dla mnie,

mówił, charakterystyka organizacji spółdzielczej to sytuacja, w której ludzie dla pewnych racji, wolą lokować swoje pieniądze tam, gdzie bronią jakiejś działalności, która jest im potrzebna. Nie lokują go wyłącznie tam, gdzie tylko się to opłaca.” Taki argument rozwoju przedsiębiorstw spółdzielczych wskazuje, że dzisiaj w dobie konkurencyjności nie ma zastosowania li tylko wyłącznie opłacalność.

Literatura

- [1] Côté D. 2001. Le coopératives et le prochain millénaire: l'émergence d'un nouveau paradigme. Recma Nr 275–276. Paris.
- [2] Materiały konferencyjne – Holdings coopératifs Ouvrage collectif Ciriec De Boeck éd. Bruxelles, 2001.
- [3] Mauget R. 2000. Les coopératives agro-alimentaires face á la globalisation des marchés colloque Sfer. Paris.
- [4] Vienney C., Chômél A., Malo M.C. 2002. Coopération et économie sociale au second XXe siècle. Institut de l'Économie Sociale L'Harmattan, Paris.

Quantitative and qualitative development of agricultural co-operatives (on an example of French experience)

Key words: co-op, co-operative group, markets' globalization, restructuring

Summary

Article points out the economic significance of agricultural co-ops in the EU's agricultural and food economy with a particular emphasis put on development of French co-operative branch. Taking into account the markets' globalization, the agricultural co-ops' models presented throughout 20th c. do not sufficiently explain the undergoing changes. The new model of a co-operative group organizing requires a different insight into co-operative branch and its management. The author stresses the need for new type of organization, pointing out the particularity of a co-operative enterprise.